

ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ НАВЕСНІ 1917 р.: ПОЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА ТА РЕГІОНАЛЬНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ

Автор розкрив основні положення політичної доктрини загальноросійських політичних партій меншовиків і есерів та охарактеризував чисельність та регіональну розгалуженість партійних осередків в Україні.

Ключові слова: Центральна Рада, загальноросійські партії, меншовики, есери, Тимчасовий уряд.

У 2017 році виповнилося 100 років від початку революційних подій, які розхитали Російську імперію й відкрили перед українською нацією можливість реалізації власних державницьких прагнень. Незважаючи на велику відстань ці події досі викликають інтерес і з боку науковців, і з боку пересічних громадян. Нестабільна політична ситуація останніх трьох років також актуалізує потребу ретельного вивчення тогочасного державотворчого досвіду. Зокрема, залишається актуальною проблема ролі російського чинника в революції та впливу загальноросійських політичних партій на перебіг політичного процесу в Україні.

Метою даної статті є аналіз політичної платформи загальноросійських політичних партій навесні 1917 р. та їхня позиція щодо національних прагнень українців.

Тимчасовий уряд, який після перемоги Лютневої революції уособлював верховну загальноросійську владу, в перші тижні здобув підтримку з боку широких верств населення – починаючи від «верхів», які вбачали в ньому інституцію, здатну стримати подальший розвиток революції в країні, до «низів», що пов'язували з ним надії на швидке розв'язання нагальних соціально-економічних проблем. Політичний курс Тимчасового уряду підтримали й загальноросійські соціалістичні партії меншовиків і есерів. Ці партії мали в Україні сталі дореволюційні коріння.

Наприклад, говорячи про меншовизм, М. Равич-Черкаський підкреслював, що історія РСДРП в Україні до 1912 р. – це «переважно історія її меншовицької, опортуністичної частини»¹. Певною мірою це пояснює причини значного впливу партії серед робітників навесні 1917 р. Після революції ряди партії стрімко зростали. На хвилі революції та сподівань на швидке вирішення її основних завдань до партії примкнула значна частина робітників й інтелігенції. В цей період з'явився навіть термін «мартовські соціалісти», так називали тих членів партії, які вступили до її лав після скасування самодержавства. Звичайно, що більша частина нових членів мало розумілася на ідеології меншовизму, їх приваблювали гасла партії й підтримка її загального політичного курсу – сприяння розвитку демократичних зрушень.

Важко точно визначити чисельність партії меншовиків навесні 1917 р. в Україні. Найчастіше в науковій літературі наводиться цифра 15–16 тис.². Заважає точності підрахунку й той факт, що в Україні в багатьох місцях діяли об'єднані з більшовиками організації. Деякі виникли ще в нелегальних умовах, інші утворилися зразу після того як РСДРП вийшла з підпілля. В Південно-Західному краї об'єднані комітети РСДРП виникли в Полтаві, Кременчуці, Чернігові, Василькові, Конотопі, Умані, Казатині. У Донецько-Криворізькому регіоні діяли об'єднані організації в Юзівці, Бахмуті, Олександрівську, Єлисаветграді, Кривому Розі, Каменську (Катеринославської губернії). На Півдні практично всі організації РСДРП були об'єднані, зокрема, в Одесі, Миколаїві, Мелітополі, Бердянську, Херсоні, Таганрозі, Маріуполі³. Сучасні дослідники вважають, що в

Україні біля 2/3 організацій були об'єднанні⁴. Але, важлива не стільки загальна чисельність меншовиків, скільки факт наявності в їхніх партійних рядах значної частини активних діячів. Саме це мабуть й стало причиною значної переваги меншовиків у рядах робітничих і солдатських депутатів, профспілках, робітничих організаціях, фабзавкоммах.

Підтримка Тимчасового уряду меншовиками зумовлювалася розумінням партією характеру революції в Росії як революції буржуазно-демократичної. Лідери меншовизму вважали себе прибічниками ортодоксального марксизму, тому соціалістична революція бачилася їм не інакше як у віддаленій перспективі «на фоні соціалістичної Європи і при її допомозі». В їхньому розумінні економічний і політичний розвиток країни, рівень свідомості робітничого класу не дозволяв зробити перехід до соціалізму. Тому соціал-демократія не повинна була прагнути до перетворення демократичної революції в соціалістичну і на порядку денному мали стояти тільки питання буржуазно-демократичних перетворень. Дана так звана теорія «самообмеження пролетаріату» поділялася всіма провідними російськими теоретиками марксизму – Г. Плехановим, П. Аксельродом, В. Засуліч і Ю. Мартовим, крім В. Леніна.

З меншовицької концепції революції випливало й їхнє ставлення до можливих форм організації влади. На їх переконання в буржуазно-демократичній революції влада повинна була належати буржуазії, тому після Лютневої революції партія відмовилася від неї. Але, незважаючи на відмову брати участь в організації влади, меншовики з самого початку стали учасниками установ влади, увійшовши до складу рад робітничих і солдатських депутатів й об'єднаних громадських комітетів. Завдяки цьому вони стали ототожнюватися робітниками, солдатами й більшістю населення з новою революційною владою.

Розуміння характеру революції було єдиним спільним моментом у теорії меншовизму, який ніколи не був ідейно цілісним. Усі організації РСДРП(м) склалися з представників різних ідейно-політичних течій, що оформилися за роки Першої світової війни. Ідейна боротьба точилася між правим крилом – так званими оборонцями, які виступали за продовження війни до переможного кінця й лівим – інтернаціоналістами, які засуджували війну. З перемогою Лютневої революції ідейні протиріччя всередині партії частково згладилися. На перших порах гасло продовження війни за допомогою всіх воюючих країн до підписання загального демократичного миру практично поділялося усіма меншовиками. Переважну більшість становили оборонці, як «старі» – війна заради захисту вітчизни, так і «нові» – війна заради захисту революції. Зближення двох оборонських течій посилила правий фланг партії і зробило його домінуючим.

У меншовицьких організаціях України спостерігалися ті ж самі процеси ідейних суперечностей, що і в Росії. На Півдні та Південно-Західному краї переважали меншовики-оборонці. Головним центром оборонців була Київська організація на чолі з М. Балабановим і В. Дрелінгом. Центром лівих меншовиків була Харківська організація, якою керували С. Сан (Девдоріані) і І. Бер (Гуревич) – прибічники лінії Ю. Мартова. Меншовики-інтернаціоналісти мали вплив у Катеринославі, а також в ряді місць Донецько-Криворізького регіону⁵. Але, так само як і в Росії в Україні на цьому етапі переважали загалом праві-оборонці.

Меншовики підтримали курс Тимчасового уряду щодо перенесення вирішення проблеми майбутнього державного устрою Росії на Установчі збори. На I Всеросійському з'їзді рад у червні 1917 р., разом із есерами, партія заявила про неможливість часткового вирішення національного питання у будь-якій формі до скликання Установчих зборів⁶.

З огляду на національний склад меншовицьких організацій в Україні (переважали росіяни й євреї), партія виявилася практично не готовою до сприйняття визвольного руху українців. Це вимушений був визнати Організаційний комітет партії на Всеросійській конференції меншовицьких і об'єднаних організацій в Петрограді у травні 1917 р., зазначивши: «конференція цілковито не підготовлена до відповідального рішення з національного питання»⁷.

Дореволюційна національна програма меншовиків зазнала певної еволюції. Так, з моменту утворення партії в 1898 р. соціал-демократи декларували «право на самовизначення за всіма націями, що входили до складу держави»⁸. Однак на початку ХХ століття під впливом поши-

реної в Росії теорії австрійських соціал-демократів К. Ренера і О. Бауера, меншовики почали висувати вимогу культурно-національної автономії. Ця теорія передбачала визнання нації як юридичної цілісності, яка брала на себе справу розвитку національної культури, та базувалася на визначенні нації як «союзу людей, що однаково мислять і розмовляють; як культурну сукупність людей, не пов'язаних ані спільною територією, ані спільністю економічного життя»⁹.

Визнаючи принцип національного самовизначення, меншовики вбачали у національних рухах силу, що ослаблює великі державні утворення і розпорошує пролетаріат за національною ознакою. Вони вважали, що національно-визвольні рухи «роблять складними завдання революції, затьмарюючи класову свідомість пролетаріату й загрожуючи його єдності», яка розглядалася ними як основа задля перемоги найвищого добра загальнолюдської культури¹⁰. Вимогу державної та національної єдності особливо активно відстоював один із лідерів меншовизму О. Потресов. Він був переконаний: «Якщо не буде держави, то й не буде передумов для розвитку революції»¹¹.

На обласній конференції об'єднаних меншовиків Південно-Західного краю, яка відбулася в Києві 21–23 квітня, М. Балабанов заявив, що «національне питання для нас – засада, підпорядкована класовому принципу» й тому для соціал-демократії воно не може бути принципово розв'язаним. Інший доповідач І. Кірієнко зазначив, що Україна має тісні зв'язки в своїй культурі й промисловості з Росією і не може зробити жодного кроку, який би не відбився на Росії. Тому, на його переконання, Україні достатньо отримати право обласного самовизначення для вирішення своїх місцевих проблем.

Цю думку продовжив далі В. Дрелінг, відмітивши, що: «визнаючи право націй на самовизначення, ми не ставимо перешкод ніяким формам самовизначення, але активно підтримуємо лише ті форми, які не суперечать інтересам пролетаріату. Програма визнає обласне самоврядування. Цей пункт необхідно розширити наданням права на політичне самовизначення тим націям, які дозріли для цього. Яке ж повинно бути наше остаточне ставлення до цієї вимоги? – Федерація в своїй початковій формі ставить перепони розвитку капіталістичного ладу, атомізує державу, роздроблює її. Тому, федеративний устрій Росії ми не вважаємо тією формою держави, яка була б в інтересах соціально-економічного розвитку Росії»¹².

За пропозицією В. Дрелінга конференція ухвалила резолюцію, в якій засуджувалися федеративні змагання як такі, що загрожують «в державнім роздробленні створити нові перешкоди для розвитку виробничих сил і єдності класової боротьби пролетаріату». Єдино можливим для України вважалось надання автономії, проте з обов'язковим збереженням єдності Росії як державного народногосподарського організму, що мало бути запорукою єдиного пролетарського фронту¹³. Тобто, меншовики виступали послідовними прибічниками ідеї збереження єдності російської держави. Єдина поступка, на яку вони погоджувалися у вирішенні українського питання, – це надання національно-культурної автономії.

Партнерами меншовиків по їх роботі в радах робітничих і солдатських депутатів були російські есери. Демократизація суспільно-політичного життя після Лютого 1917 р. відкрила перед партією широкі можливості. За досить короткий термін – протягом весни – есери перетворилися з нелегальної партії, яка постійно переслідувалася й знаходилася в глибокому підпіллі, на одну з найчисельніших, члени якої брали участь у формуванні владних інституцій. Легалізація партії сприяла стрімкому зростанню її лав, які збільшувалися за рахунок селян, робітників, солдат, службовців, студентів, міщан, учнів, інтелігенції тощо.

На початку революції в Україні налічувалося приблизно 35 тис. есерів, а вже на кінець червня 1917 р. їх загальна чисельність сягнула 67–70 тис. осіб. Найбільш чисельними були організації есерів у Донецько-Криворізькому регіоні – 36 тис. чол., в тому числі в Катеринославі – більше 4 тис., в Харкові – 3 тис., Маріуполі – 2 тис., Єнакієві – 2 тис., Горлівці – 2 тис. У Південно-Західному краї було приблизно 15 тис. есерів: у Києві – 3,5 тис., Полтаві – 1,5 тис., Кременчуці – 1,2 тис. осіб. На Півдні України налічувалося близько 18-20 тис. есерів, в тому числі в Одесі – 8 тис., Миколаєві – 6 тис., Єлісаветграді – 1 тис. осіб¹⁴. Основна маса російських есерів

концентрувалася у містах і містечках України, у розвинутих промислових центрах, де переважав пролетаріат російського походження, а також у місцях зосередження російської армії.

Характерною ознакою російських есерів була відсутність ідейної єдності їхніх рядів. Протягом усього періоду існування партії всередині неї точилася гостра боротьба між правими, центром і лівими. Стрімке зростання чисельності партії не сприяло її організаційному зміцненню, а навпаки поглиблювало розбіжності між різними течіями. В Україні діяли представники всіх есерівських течій. Есери Києва, Катеринослава, Луганська, Юзівки та багатьох інших міст були провідниками офіційної есерівської ідеології. Центром лівих есерів, прихильників М. Спірідонової і Б. Колегаєва, була Харківська організація, яку очолювали впливові ліві есери М. Алгасов, М. Алексєєв, В. Карелін. У квітні 1917 р. на лівоесерівські позиції стала й Одеська організація на чолі з відомими в місті діячами П. Шифером і С. Заком¹⁵.

Представники різних течій по-різному вирішували основні питання революції – визначення характеру революції, форми організації влади, ставлення до Тимчасового уряду, проблеми продовження війни, шляхів вирішення аграрної та національної проблем.

Після Лютневої революції більшість партії есерів у питанні війни та миру зайняла позицію революційного оборонства. Фактично це було продовженням попередньої політичної лінії партії. На початку війни з питання ставлення до неї, есери, як і інші партії II Інтернаціоналу розкололися на дві групи. Більшість відстоювала ідею «захисту вітчизни», лише незначна меншість есерів виступала проти війни. Представники обох ліній, відповідно В. Чернов і М. Натансон (Бобров) взяли участь у міжнародній Циммірвальдській конференції противників війни. М. Натансон пристав на позицію більшовиків, які входили до лівої групи конференції, що відстоювала позицію необхідності перетворення імперіалістичної війни на громадянську й негативно ставилася до гасла «боротьби за мир», яке висував центр конференції. В. Чернов входив до центру, що виступав за об'єднання всіх соціалістів з метою протиставитися війні.

Позиція революційного оборонства була обґрунтована в резолюції Московської конференції есерів (20–21 березня 1917 р.). У документі вказувалося, що причини війни криються в основних суперечностях капіталістичного устрою, що демократія кожного народу має право на самооборону, а для російської демократії це ще було й зобов'язанням захистити завоювання революції. Водночас, відзначалося у резолюції, російська демократія повинна була вести боротьбу з завойовницькими прагненнями правлячих класів і домагатися від Тимчасового уряду заяви про відмову від захоплення чужих територій і отримання контрибуцій.

Дві лінії з питання війни та миру зіткнулися на III з'їзді есерів. Погляди лівих на з'їзді озвучив один із їх лідерів Б. Камков, доводячи, що Росія й після революції, знаходячись у коаліції з західними державами, продовжує вести імперіалістичну війну. Під час обговорення висувалися ідеї як необхідності форсованого наступу російських військ, так і політика відмови від наступу й непідкорення розпорядженням уряду. Ці дві крайні позиції з'їзд відкинув й прийняв абстрактне положення щодо ліквідації війни за «умов об'єднаних зусиль демократій». Для цього необхідним визнавалося відродження Інтернаціоналу та боротьба з розвалом армії за її боєздатність¹⁶. У реальності це означало підтримку гасла продовження війни до переможного кінця.

У національному питанні есери, на противагу меншовикам, теоретично визнавали федеративний принцип перебудови Російської імперії. Програма партії передбачала «встановлення демократичної республіки з широкою автономією областей і товариств, найбільш широке впровадження федеративного принципу у стосунках між окремими національностями»¹⁷. Загалом федерація розумілася есерами як вільна спілка вільних народів. Зокрема, таке тлумачення федерації міститься в одній із відозв партії, де пояснювалося, що федеративна форма державного устрою означає, коли «кожна нація в тій або в іншій державі має повну самостійність і тільки добровільно вступає в спілку з іншими також самостійними націями як рівна з рівними»¹⁸.

Водночас, повнота національного самовизначення для різних народів Російської імперії визначалася есерами по-різному. В одній із пропагандистських брошур «Хто такі с.-р. і чого вони

домагаються», зазначалося, що області, «в яких мешкають «не русские», наприклад, Кавказ, Польща, Україна, можуть бути цілком самостійні (це зветься автономією), щоб усі народності, які входять до складу російської республіки, знаходилися в братській спілці і всі були б рівноправні (це зветься федерацією)»¹⁹.

III партійний з'їзд ухвалив з національного питання наступну постанову: «З'їзд ПСР висловлюється в принципі для Росії за форму федеративної демократичної республіки, з територіально-національною автономією, в межах етнографічного розселення народностей. ... Для керівництва всіма своїми культурними і національними справами як нації без території, так і національні меншості областей із змішаним населенням можуть бути об'єднані в екстериторіальні персонально-автономні союзи зі своїми місцевими та загальнодержавними представницькими органами»²⁰. Цю програму партія передбачала провести через Установчі збори. Тобто, як і інші загальноросійські партії, есери відклали розв'язання національного питання до Всеросійських Установчих зборів, розуміючи, що на них більшість буде представлена росіянами і саме вони й будуть визначати майбутній державний устрій Росії.

Схожі постанови прийняли й обласна конференція російських есерів Південно-Західного краю (7–8 травня 1917 р.) та Катеринославська й Харківська губернські конференції. В ухвалених документах підкреслювалося, що інтереси нації краще забезпечуються федеративним устроєм Росії, врахуванням національно-культурних вимог українців, однак вказувалося «на небезпеку народження дрібних буржуазних республік». Водночас, підкреслювалося, що це питання мають вирішити Установчі збори. При цьому українські есери звинувачувалися в тому, що вони підтримують Центральну Раду та її вимоги щодо автономії України, а не блокуються з російськими соціалістами²¹.

Визнаючи федерацію в теорії, на практиці російські есери виступали проти заходів українців щодо реалізації їхніх автономних прав. Показовим у цьому відношенні є виступ російського есера Незлобіна на нараді соціалістів, що відбулася в Києві на початку квітня 1917 р., в якому він заявив, що «сумнівається, щоб на Українській території, де більшість війська не українська, українці надумали б здійснювати свою автономію, якщо це так, то вони прогадали»²².

Характерною для есерів була й тактика замовчування національної проблеми. Більшість зібрань та з'їздів, які відбувалися під їхнім проводом, практично ігнорували обговорення національного питання. Така тактика повністю співпадала з позицією ЦК партії, про що констатували представники есерівських організацій в Україні: «ЦК партії ставився до національного питання як до чогось другорядного, а в практичній роботі відмахувався»²³, таким чином цілком підтримуючи великодержавницьку політику Тимчасового уряду.

Загалом, партії меншовиків і есерів представляли загальноросійські інтереси, наполягаючи на обов'язковому збереженні державної цілісності Російської держави та висуваючи гасло єдиного демократичного фронту. Їхня пропаганда на теренах України гальмувала процес поширення українських національно-визвольних гасел у середовищі зрусифікованих верств населення. Українським політичним партіям довелося діяти в умовах жорсткої конкуренції з загальноросійськими соціалістичними партіями, адже вони мали спільну соціальну базу – інтелігенція, селянство та робітництво. І від того чий бік вони приймали залежала подальша доля революції та державотворчих перспектив. Навесні 1917 р. українські політичні партії гідно витримали цю конкуренцію, здобувши підтримку більшості населення України (свідомостю чого є результати виборів до Всеросійських і Українських Установчих зборів).

¹ Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии Украины. – К., 1923. – С. 11.

² Див.: Ветров Р. И. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине. – Харьков, 1983. – С. 25; Диманштейн С. Кто такие меньшевики. – Харьков, 1923. – С. 26; Лебедева Г. О. Загальноросійські партії есерів і меншовиків в Українській національно-демократичній революції 1917–1920 років: Автореферат ... дис. канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 13 та ін.

- ³ Большевистские организации Украины: Организационно-партийная деятельность. Февраль 1917 – июль 1918: Сб. документов и материалов. – К., 1990. – С. 93, 130, 306, 376–377.
- ⁴ Древаль Ю. Д. Меншовики і Україна: нова оцінка деяких спірних питань. – Вестник Харьковского университета. – № 375. – 1993. – С. 40.
- ⁵ Ветров Р. И. Назв. праця. – С. 23.
- ⁶ Булдаков В. П. Национальные программы правящих партий в России в 1917 г. // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. – М., 1980. – С. 17.
- ⁷ Дорошенко Д. Історія України. – Т. 1. – С. 19.
- ⁸ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 1. – М., 1983. – С. 62.
- ⁹ Бурмистрова Т. Ю., Гусакова В. С. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. 1905–1917 гг. – М., 1976. – С. 176.
- ¹⁰ Винниченко В. Відродження нації: В 3-х ч. – Київ-Відень, 1920. – Т. 1. – С. 107.
- ¹¹ Вперед. – 1917. – 22 серпня.
- ¹² Киевская мысль. – 1917. – 25 апреля.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Ветров Р. И., Черненко А. М. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. – Днепропетровск, 1983. – С. 11–12.
- ¹⁵ Там само. – С. 14.
- ¹⁶ Протоколы третьего съезда партии социалистов-революционеров. – Пг., 1917. – С. 475, 478.
- ¹⁷ Сборник программ русских политических партий. – Пг., 1917. – С. 11.
- ¹⁸ Центральний державний історичний архів України. – Ф. 838. – Оп. 2. – Спр. 806. – Арк. 1.
- ¹⁹ Там само. – Ф. 1435. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 72-73.
- ²⁰ Дело народа. – 1917. – 6 июля.
- ²¹ Див.: Воля народа. – 1917. – 14, 17 мая; Земля и воля. – 1917. – 25 мая та ін.
- ²² Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 266. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 63.
- ²³ Партийные известия. – 1917. – № 3. – С. 10.

Автор проанализировал основные положения политической доктрины всероссийских политических партий меньшевиков и эсеров, показал численность и региональное размещение партийных организаций.

Ключевые слова: Центральная Рада, всероссийские партии, меньшевики, эсеры, Временное правительство.

The author described the basic principles of the political doctrine of the political parties of the menzowiky and esery, also characterized the number and the regional spreading in Ukraine.

Keywords: Tsentralna Rada, the Russian political parties, menshovyyky, esery, Tymchasovyyi Uriad.